

Павел Кравченко

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, доцент (Україна)

**Насилие над гражданским населением Украины. Документы спецслужб. 1941-1944 /
Авторы-составители: Валерий Васильев, Наталья Кашеварова, Елена Лысенко, Мария
Панова, Роман Подкур. К.: Издатель В. Захаренко, 2018. 752 с.**

Аннотация. В статье прорецензирован сборник, в котором помещены документы нацистских и советских спецслужб, отображающих осуществление насилия над мирным населением Украины в годы немецко-советской войны. В научный оборот впервые введено значительное количество архивных материалов, что предоставляет возможность более полно исследовать формы и методы массового уничтожения людей.

Ключевые слова: *насилие, убийство, уничтожение, документы, нацизм, оккупация.*

Pavlo Kravchenko

Vinnitsia Mykhaylo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**Violence against the civilian population of Ukraine. Documents of secret services. 1941-1944 /
Compiled by Valerii Vasyliev, Natalia Kashevarova, Olena Lysenko, Mariia Panova, Roman
Podkur. K.: Publisher V. Zakharenko, 2018. 752 p.**

The article reviews the book of collected documents of the Nazi and Soviet special services which confirm the use of violence against the civilian population of Ukraine during the German-Soviet war. A significant amount of archival material has been open to the public for the first time and provides a scientific community with an opportunity for a more thorough examination of the forms and methods used in mass destruction of people.

Key words: *violence, murder, destruction, documents, Nazism, occupation.*

Статтю надіслано до редколегії 27.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.11.2019 р.

УДК 94(477) «1920/1960»(049.32)
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-110-113>

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

**Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в
образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія.
Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.**

Анотация. У статті прорецензовано монографію Лук'яненка Олександра Вікторовича, присвячену комплексному аналізу повсякдення колективів вищої педагогічної школи України 1920-х – першої половини 1960-х рр.. На основі проведеного аналізу визначено наукову новизну дослідження, охарактеризовано його структуру, розкрито повноту використання автором історіографічних джерел, достовірність та репрезентативність залученої джерельної бази, окреслено теоретичну та практичну значущість наукової праці.

Ключові слова: *викладачі, вища освіта, навчальні заклади, педагогічні колективи, повсякдення, студенти.*

Монографія Лук'яненка Олександра Вікторовича є ґрунтовним дослідженням, присвяченим комплексному аналізу щодення колективів вищої педагогічної школи України 1920-х – першої половини 1960-х рр.. Її характеризує, передусім, значна частка наукової новизни, що полягає в: уведенні до наукового обігу значного масиву нових документальних матеріалів, пов'язаних зі ставленням освітян вищої педагогічної школи до їхнього повсякдення; обґрунтуванні необхідності застосування методологічних засад вивчення повсякдення замкненої групи як окремого суспільного організму на основі культурологічного та цивілізаційного підходів; характеристиці конфлікту між світом ідей та реальністю, породженого невідповідністю

повсякденного життя колективів вищої педагогічної школи радянської України засадам побудови соціалізму, закріпленим у програмних документах Комуністичної партії.

Логічною і такою, що відповідає поставленій меті і завданням є структура наукового дослідження, що включає в себе: вступ, шість розділів, висновки. Окрім посторінкових посилань, в кінці праці вміщено загальний список використаних джерел та літератури, що нараховує 1869 позицій, а також іменний та географічний покажчики.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» автор продемонстрував глибоку обізнаність з доробком вчених, які прямо чи опосередковано зверталися до досліджуваної тематики. Грунтовний історіографічний екскурс із наукової проблеми, здійснений за проблемно-хронологічним принципом, на основі семантичного підходу, дозволив йому виокремити особливості, здійснити класифікацію та аналіз основних наукових здобутків українських та зарубіжних дослідників. У роботі зважено оцінено праці попередників, визначено їх наукову цінність та значення для розкриття проблеми. Це дало можливість науковцю визначитися із власним внеском у розробку тематики і знайти своє місце на тематичному та інтерпретаційному полі.

Монографічне дослідження виконане на основі достатньо широкої джерельної бази, основу якої склали архівні матеріали, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, державних архівах Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської областей, міста Києва та архіві Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серед опублікованих джерел, використаних автором та проаналізованих у роботі, слід назвати збірники документів, опубліковані статистичні матеріали, періодичні видання, аудіовізуальну документалістику, мемуаристику, усні свідчення та інтерв'ю. Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики повсякдення колективів педагогічних вузів радянської України 1920-х – початку 60-х рр. ХХ ст. Автор вдало збалансував використання опублікованих та архівних джерел, більшість з яких у науковий обіг вводиться вперше.

Загальну характеристику колективів педагогічних вишів радянської України досліджуваного періоду подано автором у другому розділі. Розглядаючи головні типологічні характеристики досліджуваної групи, науковець, передусім, простежив розбіжність змісту та наповнюваності поняття в сучасному та тогочасному суспільствах, розкрив динаміку структурних змін в системі вищої педагогічної освіти упродовж досліджуваного періоду, визначив місце колективу у системі подібних йому об'єднань, зауважив його головні кількісні та якісні характеристики. Здійснюючи внутрішню класифікацію групи, О.В. Лук'яненко звернув увагу на підстави прийняття в групу та виключення із неї, мотивації приєднання до колективу студентів педагогічного вишу, розкрив персональні мотиви та практику зовнішнього стимулювання професійного вибору.

Розкриваючи внутрішню таксономію групи, автор детально проаналізував таксони студентів заочного і стаціонарного відділів та інших специфічних підгруп, що були народжені численними реформами системи вищої школи. В основу внутрішньої класифікації таксону співробітників педвишів науковцем покладено законодавчі акти та штатний розпис інститутів, чітко визначено його основні характеристики. Через розкриття умов, системи привілеїв та обмежень автор обґрунтував проблеми прийняття в групу чи виключення з неї.

Висвітлюючи порядок приєднання до колективу співробітників вишу, дослідник справедливо відзначив прагнення тоталітарної держави прискіпливо контролювати такий відбір. Саме тому, окрім об'єктивних вимог до претендентів на посаду, відповідно до трудового законодавства, окремим претендентам для зайняття специфічних посад доводилося проходити ряд узгоджень та затверджень у партійних та радянських органах влади.

Цілком логічним виглядає розкриття О.В. Лук'яненком мотивації членства в групах. У цьому контексті визначено життєві мотиви, що спонукали до обрання педагогічної професії, з'ясовано вимушеність такого вибору, розкрито систему стимулів та заохочень для вступу до колективу педвишів. Припинення членства у колективі автор цілком кваліфіковано обґрунтував явищами «іншування», маргіналізацією та конкретними причинами вибуття з колективу. Підґрунтям для аналізу при цьому слугував широкий спектр его-документів.

Простір життєдіяльності колективів вищих педагогічних закладів Української РСР розглянутий автором у третьому розділі. У цьому контексті через призму адміністративних реформ, зокрема й у сфері освіти, проаналізовано принцип територіального розташування вузів, охарактеризовано їх внутрішню структуру та наповнення, здійснено класифікацію внутрішнього простору. Дослідник переконливо довів, що внутрішня структура навчального закладу та педагогічного колективу визначалася урядовцями, виходячи з економічної та політичної доцільності. Зважаючи на закономірності забезпечення вишів приміщеннями та

обладнанням, а також на рівень активності держави та заходів самих інститутів у задоволенні цих потреб, автор виокремив 5 періодів у функціонуванні педвузів.

Значну увагу науковець приділив висвітленню життєвого простору викладачів та студентів педвузів, стверджуючи що він нерідко відігравав основну роль у визначенні перебування у колективі. Достатньо науково обґрунтованим виглядає аналіз «інтелектуального простору» вишів, до якого дослідник включив освіченість та наукову активність освітян, а також успішність студентів. У монографії простежено динаміку змін у цій сфері, вплив політехнізації та аграризації освіти на гуманітарну ауру педколективів. Автор констатує, що політехнізація та сільське господарство змінювали не лише навчальні плани педагогічних вишів, а й впливали на ідентифікацію людини себе із соціальними групами та формували нову систему цінностей.

У четвертому розділі монографії розкрито закономірності наповнення робочого часу членів педколективів радянської України. Автором обґрунтовано специфіку організації навчання та викладання. Значну увагу приділено висвітленню дозвілля. Так, під час характеристики робочого часу педагогічного колективу, науковцем детально проаналізовано організацію аудиторних та позааудиторних занять викладачів та студентів, їх співпрацю під час педагогічної практики. Висвітлюючи дозвілля педагогічних колективів, дослідник цілком справедливо акцентує увагу на намаганні держави не лише здійснювати контроль за вільним часом викладачів та студентів, але й обмежувати його шляхом встановлення додаткових професійних завдань, або ж залучаючи їх до участі в роботі добровільних товариств. Рекреаційне дозвілля освітян розглянуто автором через систему заходів, спрямованих на організацію відпочинку та лікування. Переконаливими, на наш погляд, виглядають висновки автора щодо релігійного повсякдення колективів педвишів, що зводилося до залучення останніх до процесу боротьби з релігією через організацію атеїстичних лекторіїв, семінарів, гуртків безвірників, організації кампаній із закриття церков та молитовних будинків.

П'ятий розділ монографії присвячено висвітленню базових потреб педагогічних колективів, що включають в себе задоволення найпростіших фізіологічних потреб людини в їжі, одязі, охороні здоров'я тощо. Характеризуючи економічне становище співробітників вузів, автор простежив роль і місце заробітної плати, продовольчих пайків, пільг у сфері комунального господарства у забезпеченні їх життєвих потреб. Як елемент підтримки пролетарського елемента в колективах охарактеризував він стипендіальне забезпечення молоді у педагогічних вишах, аргументуючи це підвищеним розміром стипендій студентам робфаків, перевагою у забезпеченні партійних студентів тощо. Важливими є порушені дослідником проблеми купівельної спроможності студентів, здобуття ними додаткових засобів для існування, запровадження державою плати за навчання, організації харчування у педінститутах. На основі аналізу документів О.В. Лук'яненка прийшов до висновку про низький рівень стипендіального забезпечення, недостатнє задоволення потреб у харчуванні та одязі студентів, неефективність медичного обслуговування.

Новаторськими підходами характеризується шостий розділ, в якому науковець, на основі глибокого аналізу внутрішньої документації та его-документів членів колективу Полтавського державного педінституту, висвітлив поведінку членів педагогічних колективів в екстремальних умовах. Так, вивчаючи на основі документів участь студентів у хлібозаготівельних кампаніях та кампаніях суцільної колективізації, автор засвідчив поділ членів колективів на апологетів та відкритих критиків радянського режиму. Якщо перші були активними учасниками усіх кампаній, що проводилися на селі, то інші нерідко виявляли відкритий чи прихований протест, усвідомлюючи при цьому невідворотність застосування системи покарань та стягнень. Однак більшість, на переконання автора, за стратегію поведінки обирали мовчання. Достатньо різноплановим у дослідженні є висвітлення повсякденного життя освітян в роки нацистської окупації. Дослідник описав стратегії поведінки студентів-остарбайтерів як під час примусових робіт, так і після повернення додому, розкрив унікальну роль жінки-освітянки на полях Другої світової війни як медичних працівників, зв'язківців, а, інколи, й бійців РСЧА.

Ґрунтовними та виваженими є висновки монографічної праці. У них автором, відповідно до визначених завдань, узагальнено основні результати проведеного дослідження. Надзвичайно цінним при цьому є виокремлення науковцем перспективних напрямків подальших досліджень.

Важливим доповненням до теоретико-фактологічного матеріалу монографії є додатки у вигляді таблиць, схем, графіків, карт, в яких вміщено систематизовану та узагальнюючу інформацію, що стосується повсякденного життя педагогічних колективів вишів.

Таким чином, монографія О.В. Лук'яненка характеризується не лише теоретичною а й практичною значущістю. Зважаючи на широту заявленої проблематики, її матеріали можуть задовольнити дослідницькі інтереси не лише професійних науковців, але й пересічних громадян. Теоретичні положення, узагальнення та висновки дослідження можуть бути використані при підготовці фундаментальних праць, написанні підручників, навчальних посібників із новітньої історії України, розробці спеціальних курсів для студентів-істориків. Окрім того, аналіз досвіду

реорганізації вищої освіти 1920-х – початку 1960-х рр. в Україні може стати в нагоді в процесі сучасної модернізації освітньої сфери.

Олег Мельничук

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

Лукьяненко А.В. «Ближайшие друзья партии»: коллективы педагогических вузов Украины в образах повседневности 1920-х - первой половины 1960-х годов: Монография. Полтава: Издательство «Симон», 2019. 658 с.

Аннотация. В статье прорецензирована монография Лукьяненко Александра Викторовича, посвященная комплексному анализу повседневности коллективов высшей педагогической школы Украины 1920-х - первой половины 1960-х гг. .. На основе проведенного анализа определена научная новизна исследования, охарактеризована его структура, раскрыта полнота использования автором историографических источников, достоверность и репрезентативность вовлеченной источниковой базы, определена теоретическая и практическая значимость научной работы.

Ключевые слова: преподаватели, высшее образование, учебные заведения, педагогические коллективы, повседневность, студенты.

Oleh Melnychuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr (History), Professor (Ukraine)

Lukianenko A.V. “The Party’s closest friends”: collectives of pedagogical universities of Ukraine in daily images of the 1920s - first half of the 1960s: Monograph. Poltava: Simon Publishing House, 2019.658 s.

The article reviews the monograph Oleksandr Lukyanenko's, devoted to a comprehensive analysis of the everyday life of collectives of the higher pedagogical school of Ukraine of the 1920s - the first half of the 1960s. Based on the analysis, the scientific novelty of the study is determined, its structure is characterized, the completeness of the author's use of historiographic sources, reliability is revealed and the representativeness of the involved source base, the theoretical and practical significance of the scientific work is determined.

Key words: teachers, higher education, educational establishments, teaching staff, everyday life, students.

Статтю надіслано до редколегії 03.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.11.2019 р.